

Лахижа Микола Іванович доктор наук з державного управління, професор, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, професор кафедри публічного управління та адміністрування, вул. Нововокзальна, 17, Київ, 03038 e-mail: Lahisha@ukr.net; тел.: 096-55-21-789, <https://orcid.org/0000-0001-8676-4578>

ПРОБЛЕМА ОЦІНКИ ПОСТКОМУНІСТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Анотація. В статті простежено оцінювання посткомуністичної трансформації в Республіці Польща в польській історіографії, що актуально, зважаючи на значну увагу в Україні до польського досвіду реформ.

Мета дослідження полягає у виявленні, аналізі, узагальненні та систематизації напрямів вивчення та оцінювання посткомуністичної трансформації в Республіці Польща польськими вченими та політиками.

Наукова новизна дослідження полягає в узагальненні та систематизації оцінки посткомуністичної трансформації польськими політиками та вченими і виявленні впливу цієї оцінки на практику та перспективу реформ.

Висновки. Проведений аналіз підтверджує спостереження щодо значної уваги польських вчених та політиків до характеристики посткомуністичної трансформації. Виявлено та охарактеризовано неоліберальний (Л. Бальцерович та інші) та прагматичний (Г. Колодко, В. Кізюн та інші) підходи польських політиків та вчених до реформ. Характерною рисою публічного управління в Польщі є залучення вчених до публічного управління. На думку автора, жоден з підходів не заперечує саму суть трансформації. Усі автори погоджуються, що соціалізм не відповідав соціальним та економічним очікуванням, отже – довелося змінити устрій. Однак це не означає бездоганність того, що виникло на руїнах попередньої економіки, і шлях трансформації було обрано оптимально. Слід також пам'ятати, що польський капіталізм був результатом експерименту. "Шокова терапія" мала швидко стимулювати швидкий процес розвитку ринкової економіки, але її ціна оцінюється економістами по-різному, зважаючи на авторську політичну та наукову позицію.

Ключові слова: посткомуністична трансформація, Республіка Польща, історіографія, неоліберальний та прагматичний підходи.

Lakhyzha Mykola Ivanovich, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Institute for Personal Training of the State Employment Service of Ukraine, Professor of the Department of Public Administration, str. Novovokzalna,

THE PROBLEM OF EVALUATION OF POST-COMMUNIST TRANSFORMATION IN THE REPUBLIC OF POLAND IN POLISH HISTORIOGRAPHY

Abstract. The article traces the assessment of the post-communist transformation in the Republic of Poland in Polish historiography, which is relevant given the considerable attention in Ukraine to the Polish experience of reforms.

The purpose of the study is to identify, analyze, generalize and systematize the study and evaluation of post-communist transformation in the Republic of Poland by Polish scientists and politicians.

The scientific novelty of the study is to generalize and systematize the assessment of post-communist transformation by Polish politicians and scholars and to identify the impact of this assessment on the practice and prospects of reforms.

Conclusions. The analysis confirms the observation of significant attention of Polish scholars and politicians to the characteristics of post-communist transformation. Neoliberal (L. Baltserovych and others) and pragmatic (G. Kolodko, V. Kizyun and others) approaches of Polish politicians and scientists to reforms are revealed and characterized. A characteristic feature of public administration in Poland is the involvement of scholars in public administration. According to the author, none of the approaches denies the very essence of transformation. All the authors agree that socialism did not meet social and economic expectations, so we had to change the system. However, this does not mean the perfection of what arose on the ruins of the previous economy, and the path of transformation was chosen optimally. The author also claims that Polish capitalism was the result of an experiment. "Shock therapy" was supposed to quickly stimulate the rapid development of a market economy, but its price is estimated by economists differently, given the author's political and scientific position.

Key words: Post-communist transformation, Republic of Poland, historiography, neoliberal and pragmatic approaches.

Постановка проблеми. Питання посткомуністичної трансформації досі мають як теоретичний, так і практичний інтерес, оскільки немає одностайної думки про її успішність у різних країнах, тривають дискусії щодо показників завершеності, можливостей відходу від принципів демократії та ринкової економіки тощо. Для України ця проблематика особливо важлива, зважаючи на відставання, загальмованість трансформації, а відтак – необхідність врахування позитивного досвіду та недоліків при проведенні реформ в інших країнах.

З цієї точки зору саме Польща видається найзручнішим об'єктом вивчення, оскільки правомірно вважається зразком успішної посткомуністичної країни. Посткомуністична трансформація розпочалася в Польщі в результаті тривалої економічної та політичної кризи 1980-х років, яка поступово охопила всю систему соціалістичних держав. Проте Польща зуміла здійснити радикальний початок реформ і, як за їх темпами, так і за результатами стала орієнтиром для інших.

Важливо відзначити, що в Україні саме польські реформи вважаються зразком, а їх порівняння з українськими зустрічається досить часто. Проте оцінка посткомуністичної трансформації в Польщі польськими політиками та вченими є неоднозначною, що свідчить як про різницю у політичних підходах авторів, так і про наявність не лише переваг, а й недоліків при проведенні реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про значну увагу, яка надається вивченню посткомуністичної трансформації українськими представниками науки державного управління, а також – соціології, політології, економіки, історії та права. Окремо слід відзначити спробу узагальнення процесів трансформації у Польщі і в Україні, здійснені польськими та українськими вченими у низці спільних колективних монографій [1;2;3 та інші]. Вивченню специфіки польських реформ присвятили свої дослідження Є. Гайданка, І. Задорожний, Г. Зеленько, О. Євсюкова, О. Кукуруз, І. Мороз, В. Палехова, Н. Ротар, Т. Срібна, І. Чміль, Ю. Якименко та інші українські вчені. У всіх цих дослідженнях з огляду на їх тематику використовуються напрацювання, а часто й підходи та оцінки, польських вчених.

Нами, починаючи з 2004 року на основі навчальних поїздок до Польщі, аналізу джерел досліджувалася модернізація публічної адміністрації Республіки Польща, що узагальнено у монографіях [4; 5], з відповідним аналізом джерел, та низці статей.

Окремо трансформаційні процеси у наукових підходах польських вчених аналізуються у статті О. Кукуруз [6], де автор досліджує роботи А. Пшеворського, П. Штомки, Г. Колодко, Т. Сломкі, А. Жегоцькі.

Подібний же підхід використовується і у відомих нам історіографічних роботах польських авторів. Наприклад, У. Загора-Йоншта у публікації 2013 року прослідкувала оцінку польської трансформації у монографіях економістів М. Возняка та В. Ярмоловича і К. Шаржець [7], у 2017 році нею здійснено узагальнення позиції інших польських економістів [8]. І. Букраба-Рильська (2004 р.) [9] та А. Колаза-Новак (статті 2012-2014 років) [10] досліджують висвітлення системної трансформації в працях польських соціологів.

Звичайно,–у багатьох публікаціях польських авторів відбувається дискусія з опонентами, що, наприклад, характерно для публікацій вчених Л. Бальцеровича та Г. Колодко, що брали активну участь у плануванні та проведенні реформ, , як представники різних теоретичних напрямів та державної політики.

Мета статті. Узагальнення та уведення в науковий обіг в Україні підходів до оцінки посткомуністичної трансформації в Польщі в польській історіографії.

Виклад основного матеріалу. Оцінка посткомуністичної трансформації важлива як з точки зору історії, так і з огляду на перспективу. Досі тривають дискусії щодо початку, ходу та стану завершеності трансформації, яка має свої закономірності та національні особливості. Як писав Г. Колодко багато аналітиків шукають вирішення питання про причини початку трансформації. На його думку, з історичної точки зору причиною була нижча ефективність соціалістичного господарства від капіталістичного. Зі стратегічної точки зору відбувався вихід із соціалістичної системи та входження у глобалізований світ (європеїзація, вестернізація – М. Лахижа). Трансформація мусила і могла настати [11, s. 322]. Такий висновок щодо об'єктивності процесу посткомуністичної трансформації є характерним для польських вчених.

Аналізуючи напрацювання польських авторів з питань посткомуністичної трансформації, варто в першу чергу звернути увагу на постійну зміну наукових завдань разом зі зміною етапів реформ.

На терені 80-х років минулого століття соціологи, політологи та економісти концентрували зусилля на пошуку патологій соціалізму та рецептів їх виправлення. У першій половині 90-х років минулого століття вчені намагалися осмислити революційну сутність подій, яскраво відчувався вплив теорії «кінця історії» Фукуями, що в той час була особливо популярною, та теорії неолібералізму. Помітною була рішуча, революційна риторика, що найбільш характерне для політологів та економістів. Соціологи значну увагу звертали на питання ментальності. Науковці того часу розглядалися як «агенти змін», спеціалісти з впровадження інновацій у спосіб, що уможлиблював реалізацію цілей інституцій, що домагалися суспільних змін. У середині 1990-х років йшли наукові пошуки суспільної гармонії, які пізніше було визначено як «творче пристосування» до нових умов. Значна увага приділялася аналізу законодавства та перспективам його розвитку. Посилилася увага до виявлення та трактування нових цінностей, зміни ментальності, європеїзації тощо. На початку 2000-х років особливо помітними стали соціальні проблеми, зокрема, трансформаційні затрати та дисфункції, що супроводжують зміни. Навколо цих питань пройшли публічні дебати у 2005-2007 роках, помітним на яких був критичний тон. Вказувалося на соціальні проблеми, зокрема, соціальну поляризацію ("ефект Святого Матвія"). Жваво обговорювалося питання поділу суспільства на тих, хто активно сприйняв зміни і меншість, яка ностальгувала за минулим.

Прискорені зміни в модернізації призвели до поглиблення подвійного характеру польського суспільства, що стало предметом досліджень соціологів. Як писала А. Гіза-Поліщук: «З одного боку сучасна, космополітична, добре заробляюча, подорожуюча світом Польща, з іншого - це ставало все більш очевидним, відстаюча Польща: традиційна, сільська, маргіналізована. Подорож між Варшавою та селом із північного сходу

Польщі - це подорож у часі» [12, s. 265]. Відповідно виникла необхідність у соціалізації політики та посиленні ролі неурядового сектора, який критикувався дослідниками того часу за комерціалізацію та залежність від публічних фінансів (А. Римша).

Посилилася увага до політичних питань, зокрема їх закулісної складової та ролі неформальних інституцій. Активізувалося вивчення проблем розвитку на регіональному рівні, питань розвитку громадянського суспільства, демократії, інституцій тощо.

Як наголошує А. Колаза-Новак [10], розчарування "застоем змін" наприкінці дев'яностих років минулого століття поступалося місцем більш реалістичному мисленню, прагненням обережно діагностувати можливості розвитку. Зростала увага до світових глобалізаційних процесів та визначенню місця Польщі в них. У соціологічній рефлексії це спричинило критику модерністської моделі наслідування та пошук інших альтернативних шляхів розвитку. Зокрема, посилилася увага вчених до проблем неоколоніалізму, визначення місця Польщі в ЄС та світі тощо. З точки зору методології досліджень варто відзначити помітний перехід польських вчених, насамперед економістів і соціологів, – на позицію неoinституціоналізму.

Підсумки першого десятиріччя реформ стимулювали польських вчених до їх оцінювання. Прикладом може бути збірник [13], присвячений аналізу польського суспільства за роки трансформації. У першій частині досліджено зміни у відношенні поляків до навколишнього світу (Е. Новічка, С. Лодзінський, К. В. Фрішке, А. Гіза-Полещук). Друга частина присвячена характеристиці нового споживача та дослідженню особливостей нового суспільства (А. Капчак, Л. Корпорович, Б. Фрещак-Рудницька). Третя (М. Грабовська, Е. Галас, І. Букраба-Рильська) та четверта (М. Мароди, Р. Семенська, С. Мандес) частини присвячені характеристиці змін у політичному житті поляків та трансформації публічної сфери. Збірник закінчується параграфом, назва якого яскраво характеризує сумніви тогочасних вчених: "Потворне качення Європи, або Польща після чотирнадцяти років перетворень». Варто виокремити й параграф «Соціолог часу трансформації – портрет з негативу», у якому І. Букраба-Рильська показує висвітлення польської трансформації та суспільства соціологами [13, s.158-177].

Значна кількість узагальнюючих та оцінюючих публікацій з'явилися в Польщі і напередодні 20-ти, 25-ти, 30-ти річчя початку посткомуністичної трансформації та 5-ти і 10-ти річчя вступу до ЄС. Наприклад, у збірнику [14] оцінювалися інституціональні (Л. Бальцерович), економічні (Т. Ковальський, В. Баліцький, Б. Пташинська, Г. Колата, П. Вишневський, В. Ярмолович, М. Кнапінська, К. Маршевська-Бартков'як), соціальні (М. Бохенек), політичні (М. Броль, Г. Цвіклінський) реформи. Так, Т. Ковальський на основі аналізу дійшов висновку, що Польща та Угорщина були найкраще підготовлені з точки зору людського капіталу до трансформації від централізованої до ринкової економіки. У випадку з Польщею проявилася усталена традиція самоорганізації суспільства, яка

існувала й під час панування централізованої системи. Тому, незважаючи на несприятливі стартові умови, результати польської економіки за 1989-2009 роки порівняно з іншими країнами слід оцінювати високо. Водночас, на цьому тлі чіткіше видно невикористані повністю можливості швидшого поліпшення економічних показників та якості життя. Найважливішими були: відсутність ефективної реакції на дуже низький рівень зайнятості, мало інновацій в економіці, нехтування можливостями завершення приватизації, уповільнення реформ, особливо фінансових, що уповільнило шлях до членства в єврозоні та покращення конкурентних позицій Польщі [14, s. 7-34].

Особливої уваги заслуговує запропонована Л. Бальцеровичем таблиця «Інституціональні зміни після соціалізму», яка охоплює правові питання (5 пунктів), систему організації (16 пунктів) та механізми масової і регулярної співпраці (2 пункти). Проаналізовано такі проблеми, як нестабільність та надмірна деталізація законодавства, ігнорування конституції законодавцями постсоціалістичного рівня, низький рівень правоохоронних органів та високий рівень корупції [14, s. 35-54].

Аналіз польського досвіду посткомуністичної трансформації підтверджує думку, що їх основну оцінку здійснює населення, яке в ході реформ впливало на формування влади, а отже й на проведення реформ. Оцінка трансформації населенням та експертами неодноразово ставала предметом соціологічного опитування. Так, опубліковані у червні 2013 року Центром Вивчення Громадської Думки матеріали соціологічного опитування на тему «Чи варто було змінювати устрій? Громадська оцінка перемін після 1989 року» засвідчують, що більшість поляків ніколи не сумнівалися в сенсі трансформації. У 2013 році думку про необхідність трансформації підтримувала більшість опитаних (59%), хоча цей показник і понизився порівняно з початком реформ та 2001-2003 роками. 37% опитаних вважали, що зміни принесли більше користі, ніж збитків. Водночас серед поляків переважала думка про невикористані історичні можливості та високу ціну реформ [15].

Позитивна оцінка результатів посткомуністичної трансформації в Польщі міститься у зарубіжних виданнях, навчальних посібниках, офіційних матеріалах. Так, Й. Фішер [16], аналізуючи ефекти трансформації і інтеграції держав Центрально-Східної Європи з Європейським Союзом, наводить приклад опублікованого в Польщі дослідження угорського вченого А. Агха, звертаючи увагу на характеристику Польщі як країни, де трансформація, демократизація та європеїзація принесли набагато кращі результати, ніж у сусідніх державах. «Через 25 років усі наші сусіди, Європейський Союз і весь світ оцінили нашу країну позитивно, ставлячи за приклад вдалої трансформації і демократизації. Ніхто не маніпулював виборами та їх результатами, нові уряди і президенти були більше чи менше акцептовані з суспільством» [16, s.100].

В принципі, такі оцінки містяться й у переважній більшості відомих нам наукових досліджень польських політиків та вчених, диференціюючись

залежно від політичної чи наукової позиції. Плюралізм підходів та оцінок у цих працях є яскравим відображенням плюралізму посткомуністичного життя Польщі.

Методологічно важливо взяти до уваги спостереження політолога і історика, професора Університету Кардинала Стефана Вишинського у Варшаві А. Дудека, що «після 1989 року оцінка Польської Народної Республіки стала одним з наріжних чинників розмежування політичної сцени. Проте ця оцінка не була – виключаючи часи диктатури – простим, дихотомічним поділом на критиків і захисників Народної Польщі» [17, s. 41].

Такий підхід яскраво проявився у розходженнях між президентом Я. Валенсою та прем'єром Т. Мазовецьким в період шокової терапії. З точки зору оточення Валенси, згрупованого у Центрі Порозуміння, необхідною була радикальна декомунізація (негайне завершення епохи ПОРП, люстрація, глибока зміна кадрів, конфіскація майна номенклатури тощо), а позиція наступного Президента - О. Квасневського – характеризувалася як ревізіонізм. В свою чергу, О. Квасневський наголошував на необхідності поміркованих підходів, збільшення уваги до соціальних питань тощо. Ця дискусія продовжується як серед політиків, так і серед вчених і сьогодні. Так, Г. Колодко, оцінюючи реформи, ставив питання: «Навіщо антикомунізм, коли комуністів немає?».

Крім того, як наголошує Т. Ковальський, суперечки щодо перебігу трансформації та її економічних результатів обтяжені великою дозою суб'єктивності і викликають значні емоції та використовуються інструментально партіями і громадськими організаціями [18, s. 276].

Path dependency (залежність від шляху) згадується у багатьох дослідженнях, оцінюючись як специфіка польської трансформації. На нашу думку, врахування національної специфіки є закономірністю посткомуністичної трансформації, яка проявляється у всіх країнах.

Варто виокремити оцінку результатів посткомуністичної трансформації і оцінку процесу реформ. Обидві ці оцінки змінюються відповідно періоду оцінювання. Етапи реформ виділено як польськими, так і українськими авторами, насамперед, із врахуванням неоліберального чи прагматичного підходів. Спроби періодизації реформ польськими соціологами узагальнені у статті М. Мисливця з промовистою назвою «Польща революційна, чи Польща еволюційна? Польська системна трансформація в соціологічному дискурсі» [19].

Польськими вченими відмічено зв'язок та різницю між транзитом та посткомуністичною трансформацією. Схема переходу від автократії до демократії запропонована у дослідженнях Г.О'Доннела, С. Мейвекрінга, А. Пшеворського, Д. Растоу, С. Ханнігтона, Ф. Шміттера та інших авторів і для посткомуністичних країн частково адаптована З. Бжезинським, який ще на початку реформ передбачав їх три етапи (зазвичай пропонувалося чотири етапи).

З працями американського політолога польського походження З. Бжезинського пов'язане оновлення транзитологічної парадигми [20] та, зважаючи на його політичний вплив, початок нової теорії і практики посткомуністичної трансформації. Високо оцінюючи трансформаційний потенціал Польщі, З. Бжезинський був впевнений у європейськості її еліти та вважав, що демократична Польща має бути організуючим фактором у Центральній Європі. Слід відзначити значний вплив З. Бжезинського на польські реформи та на позицію багатьох польських політиків і вчених. Його точка зору відносно посткомуністичних реформ та Польщі неодноразово була предметом вивчення польських дослідників, прикладом чого можуть бути монографія Р. Водзинського [21], збірник есе та статті.

Іншим польським автором, праці якого дістали світове визнання, є соціолог П. Штомпка, якого у 2002 році було обрано Президентом Міжнародної соціологічної асоціації. Теоретико-методологічний потенціал Концепції соціальних змін П. Штомпки в Україні був предметом вивчення на рівні дисертації кандидата соціологічних наук (Д. Черняк) [22].

Книга П. Штомпки «Соціологія соціальних змін» вперше вийшла англійською мовою у 1991 році і відіграла велику роль у розвитку соціології. Культурною травмою П. Штомпка називає зсуви у соціальному середовищі, що змінюють умови життя і правила гри суспільства. Ознакою травми є високий рівень недовіри в суспільстві, песимізм щодо майбутнього, ностальгія за минулим, емоційна переоцінка історії, політична апатія. Ідеї П. Штомпки активно використовуються польськими вченими, зокрема, поняття «травма» - для позначення негативних, деструктивних впливів змін на "соціальне тіло". Трансформація розглядається як процес, що динамічно розгортається і проходить певні стадії, залежно від умов та середовища, що сприяють травмі до етапу її подолання. Шокова терапія вписується в теорію П. Штомпки як яскрава ілюстрація дій, що ведуть до травми.

Крім того, оцінювання реформ здійснювалося з урахуванням як публічної, так і партійної точки зору. Період 1989–1997 років сприймався масовою свідомістю в дихотомічній системі: ліві (Соціал-демократія Республіки Польща) — праві (Солідарність). Проте, як зауважують українські вчені (Н. Ротар), такий поділ був складним. Наприклад, Солідарність з одного боку вимагала рішучих дій, а з іншого – як профспілка мала захищати соціальні права робітників [23].

Слід також відзначити поширення компаративного аналізу результатів посткомуністичної трансформації в Польщі та в інших посткомуністичних державах. Значна частина таких порівнянь здійснюється щодо України, що особливо помітно у спільних польсько-українських публікаціях. Показники для порівняння у таких випадках беруться, зазвичай, з банків даних міжнародних інституцій (індекс поступу трансформації, індекс свободи економічної діяльності, індекс ризиків, індекс свободи праці, індекс політичної свободи та індекс сприйняття корупції. Найпоширенішим показником є рівень ВВП. Поширене також порівняльне оцінювання за рівнем розвитку інституцій, станом демократії тощо [24].

Характерно, що результати Польщі при цьому оцінюються високо, що, наприклад, яскраво помітно з підходу авторів» Е. Буйвід-Курек та Д. Мікуцької-Войтович академічного підручника «Трансформація політичного устрою вибраних країн Центральної і Південно-Східної Європи [25].

Як наголошує професор А. Колаза-Новак: «Трансформація устрою в Польщі стала надовго головною темою соціологічних аналізів, а також постійним мотивом більшості наукових досліджень. Можна сказати, що польська соціологія після 1989 року була перш за все соціологією системних змін» [26]. Це ж, на нашу думку, можна сказати й про інші науки – економічні, правові, політичні. На «величезну» (przeogromna) кількість літератури з питань трансформації вказує у статті 2007 року Г. Колодко [27, s.799], відмічаючи, що різні підходи можна знайти у багатому доробку VII Конгресу Польських Економістів (2000 р.), а також у працях М. Блеєра і М. Скреба (2001 р.), М. Бальтовського і М. Мішевського (2006 р.), Є. Клеєра (2006 р.).

Крім того, варто назвати й прізвища таких авторів публікацій з проблем посткомуністичної трансформації, як А. Антощевський, Я. Белецький, Б. Бомбала, І. Букбара-Рильська, Е. Внук-Липінський, А. Гіза-Поліщук, Г. Горжеляк, Є. Гауснер, В. Гумула, М. Жолковський, Т. Заріцький, М. Зеленський, А. Зибертович, Т. Ковальчук, Я. Коханович, Я. Куронь, Й. Курчевська, М. Мароди, В. Моравський, Д. П'ятек, А. Рихард, А. Сосновська, Є. Фішер та багато інших.

На нашу думку, з точки зору вияснення позиції польських вчених відносно посткомуністичної трансформації особливої уваги заслуговують матеріали Конгресів Польських Економістів, Конгресів Польських Соціологів, підсумкові дослідження, зокрема, до 25 річчя трансформації в країнах Центральної і Східної Європи, видане під редакцією М. Баранського та Є. Вишневецького [29] та праці Л. Бальцеровича, Г. Колодко і В. Кізюна.

У. Загора-Йоншта, характеризуючи підходи польських економістів до посткомуністичної трансформації розмежовує їх на «захисників перебігу трансформації» (Л. Бальцерович, Я. Бексяк, В. Вільшинський, М. Дубровський, А. Ліповський); представників «виваженого оцінювання трансформації та поміркованої критики» (Г. Колодко, Р. Бугай, А. Любовський, У. Пловіць, З. Садовський, В. Ярмолович); авторів «гострої критики перебігу і результатів трансформації» (К. Рожнянський, М. Возняк, В. Кізюн, Т. Ковалік, К. Модзелевський) [7;8].

Наголошуючи на переважанні політичних підходів до оцінювання посткомуністичної трансформації в Польщі, доцільно відзначити й їх вплив на наукові висновки. Значною мірою це викликано активним залученням до політичної діяльності в Польщі авторитетних вчених, які сьогодні уособлюють різні підходи до оцінювання реформ, зважаючи й на власну роль в них. Мова йде в першу чергу про першого міністра фінансів Польської Республіки Л. Бальцеровича та ще одного з архітекторів польських реформ, керівника Мінфіну Польщі у 1994-1997 та 2002-2003 роках Г. Колодко, праці яких широко публікувалися не лише польською, а й українською,

англійською, російською мовами. Критика плану Бальцеровича у працях Г. Колодка та Т. Коваліка була предметом окремого вивчення у статті М. Рольського, який приходить до висновку про неможливість однозначної оцінки, стверджуючи однак, що незважаючи на відому істину: «Стільки ринку, скільки можна, стільки держави, скільки треба», держави у цьому плані було замало» [30].

Неоліберальний напрямок реформ та їх позитивне оцінювання представляє в першу чергу Л. Бальцерович, який оцінюючи в кінці 1990-х років уроки шокової терапії писав, що ця стратегія довела свою ефективність щодо інших. По-перше, радикальність і всеохоплюваність програми дали змогу подолати інерцію й зруйнувати структуру успадкованої системи; реалізувати синергію різних процесів економічної реформи та скористатися наявним політичним капіталом; по-друге, реформа проводилася цілеспрямовано; по-третє, уникнення диференціації підходу до секторів чи підприємств, уведення загальних для всіх правил дозволило поліпшити ефективність. «Радикальні стабілізаційні зусилля Польщі припали на початок економічного трансформаційного процесу... В Україні початок цього процесу затримався...» [31, s. 376].

Інший напрямок авторитетно представляють Г. Колодка та В. Кіжун. Так у працях Г. Колодка, починаючи з монографії 1999 року [32], яскраво проявляється авторське несприйняття шокової терапії, змальовуються причини необхідності переходу від шоку до терапії та її переваги. На відміну від більшості інших монографій польських авторів, ця книга доступна в електронній версії.

У вже цитованій нами статті з промовистою назвою: «Успіх на дві третини. Польська трансформація устрою і заявки на майбутнє» (2007 рік) особливо важливою, на нашу думку, є методологічна частина. Г. Колодка вважає, що: оцінюючи трансформацію необхідно дати відповідь на чотири основних питання в порівнянні того - як є: як було; як мало бути; як є деінде; як могло бути?; з точки зору досягнення загальних цілей соціально-економічного розвитку важливо не путати засоби, що ведуть до нього, з цілями політиків, що часто траплялося в Польщі; темп приватизації або лібералізація потоків капіталу, врівноваження державного бюджету або зниження рівня інфляції, зниження масштабів перерозподілу бюджету або дерегуляція транспортних послуг, економічна ситуація на фондовій біржі або приплив іноземних інвестицій - це все важливі питання, але це інструменти політики, а не її цілі. «Звичайно, якщо ви можете думати (економічна теорія) і діяти (економічна політика) з точки зору довгострокового розвитку» [27].

Автор пропонує постсоціалістичну трансформацію розглядати на тлі глобалізаційного процесу, а прогрес у сфері політичних змін оцінювати через їх вплив на потенціал розвитку економіки. Відмічаючи безсумнівні економічні успіхи Польщі, автор стверджує, що за умови кращої координації політики щодо системних змін та політики соціально-економічного розвитку, зростання ВВП могло бути вищим. Оцінюючи перспективи Польщі, Г. Колодка впевнений, що глобалізації та інтеграції з Європейським Союзом

підвищують можливості Польщі, але дисфункціональність політики заважає використанню наявного потенціалу.

Пряма оцінка польських реформ здійснена й у інтерв'ю 2014 року в Україні, де Г. Колодко відзначив, що надлишкова стабілізаційна політика, неувага до будівництва ринкових інститутів і надмірна лібералізація торгівлі разом зі зневагою до стимулюючих функцій держави зробили затрати перетворення планової системи Польщі набагато більшими, ніж неминучий мінімум... [33].

Суттєвою подією став вихід у 2012 році книги політика і авторитетного вченого В. Кізюна «Патологія трансформації», яка одразу викликала великий інтерес, особливо - теза про «негативну, патологічну сторону ренесансного капіталізму в Польщі». Четвертий розділ книги присвячений аналізу патологій посткомуністичної трансформації в Польщі. Ключовою можна вважати тезу, що «Програма Сакса відповідала основним канонам Вашингтонського консенсусу, які є вираженням неоліберальної філософії, що забезпечує конкурентний пріоритет глобального капіталу в процесі неокolonіалізму» [34, s. 112].

Реакція на книгу була дуже різною - від підтримки до повного замовчування фактів та аналізів, що містяться в ній, але загалом викликала дискусії. Так, у інтерв'ю В. Кізюна 8 листопада 2013 року Р. Возу Польща називалася Африкою Європи, а польська трансформація оцінювалася як класична неокolonізаційна. В першу чергу критикувалася деіндустріалізація країни [35].

Очевидно, що такий критичний підхід стимулював появу публіцистичних статей Р. Воза. Так, у публікації 2015 року «Наша гетакомба 1990 року, чи як з'явилося безробіття» вказується на складність реформ, які призвели до ліквідації великих підприємств та безробіття (до 6,1%), що фактично вийшло з під контролю, водночас створивши умови для розвитку середнього та дрібного бізнесу, що в сьогоdnішній Польщі вважається перевагою, та «дренажу мізків» [36].

Тоді ж, у 2015 році, вийшла в світ книга «Вигасання Польщі» [37], у передмові якої стверджувалося, що автори - вчені, журналісти, депутати, фахівці багатьох галузей - «роблять надзвичайно точний, проникливий аналіз сучасної ситуації в нашій країні. Ці видатні патріоти, проаналізувавши скорочувальний спад держави, можуть також відповісти на запитання: що робити, щоб зупинити наступний поділ Польщі, який відбудеться перед нашими очима». У книзі критикувався «договір між комуністичним істеблішментом та деякими представниками "Солідарності", які зрадили ідеї серпня 1980 року та оголосили себе елітою нації», вказувалося на «повільний демонтаж та продаж польської держави за спиною суспільства».

Ці та інші публікації набули в ЗМІ Польщі помітного резонансу, ожививши дискусію щодо трансформації. Наприклад, предметом дискусії були питання трансформації за галузями, зміни на ринку праці, вплив трансформації на польське суспільство тощо. Критикуючи неолібералізм, вказували на різні його прояви у Польщі.

Водночас, значна частина публікацій присвячена захисту досягнень реформ. Серед інших варто виокремити статтю Т. Каспровича «Гетакомбою був комунізм, а не трансформація». Визнаючи, що поляки мусили витратити на трансформацію багато зусиль, автор стверджує, що це було наслідком 50-ти років комунізму та його господарства [38].

Важливими є публікації М. Зеленського, який, наприклад, у статті 2017 року [39] намагається спростувати доводи В. Кізюна, допускаючи, що трансформація могла б бути легшою, але її потрібно оцінювати у широкому контексті, уникаючи ідеологічних штампів та емоційних аналогій, враховуючи спадок тоталітаризму, ситуацію тієї епохи та ідеали реформаторів того часу. У статті 2018 року вказувалося, що незважаючи на успіх польських змін, який демонструється не лише офіційною статистикою, а й досвідом мільйонів поляків, «останнім часом у Польщі відроджуються антиринкові обурення, посилені цинічними чи неосвіченими демагогами. На жаль, ці обурення знайшли відображення в нещодавньому політичному виборі поляків. Тези про "вимирання" та "неоколонізацію" також повторюються провідними політиками та чиновниками. Тому «стоїть велике завдання пропагувати здорові економічні знання та не приймати оманливі гасла за правду» [40].

Слід також відзначити появу в Польщі теоретичних досліджень, автори яких (К. Гадовська, П. Депшинська, М. Римша та інші) вважають, що трансформація в Польщі завершена, тому зусилля вчених, насамперед – соціологів, мають бути направлені на сучасність та майбутнє, використовуючи напрацювання неоінституціоналізму та нові наукові технології. Вказується на «Ефект метелика» (вплив незначних подій на суспільство) (С. Моцек, Е. Бендик), необхідність вивчення факторів, що впливають на розвиток громадянського суспільства тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз підтверджує спостереження щодо значної уваги польських вчених та політиків до характеристики посткомуністичної трансформації. Жоден з відомих нам підходів польських авторів не заперечує необхідність трансформації, погоджуючись, що соціалізм не відповідав соціальним та економічним очікуванням, отже – довелося змінити устрій. Однак існують різні думки щодо процесу та результатів реформ.

Слід також пам'ятати, що посткомуністичний перехід до капіталізму в Польщі, як і в інших колишніх соціалістичних країнах, був результатом експерименту. "Шокова терапія" мала швидко стимулювати швидкий процес розвитку ринкової економіки, але її ціна оцінюється економістами по-різному, зважаючи на авторську політичну та наукову позицію.

Література:

1. Transformacja w Polsce i na Ukrainie. Wybrane aspekty. Pod redakcją naukową Andrzeja Antoszewskiego, Antoniny Kolodii, Krzysztofa Kowalczyka / Трансформація в Польщі і в Україні. Вибрані аспекти. За редакцією Анджее Антошевського, Антоніни Колодій, Кишиштофа Ковальчика. Wrocław, 2010. 746 s.

2. Polska I Ukraina w dobie transformacji. Red. Naukowa E. Draus, P. Trefler. *Польща і Україні в стадії трансформації. Прzemysł* 2014. 268 s.
3. Трансформаційні процеси у країнах Вишеградської групи та Україні: порівняльний аналіз / за ред. проф. Г. М. Перепелиці. К. : Видавничий дім «Стилос», 2013. 302 с.
4. Лахижа М.І. Модернізація публічної адміністрації: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. 289 с.
5. Лахижа М.І. Модернізація публічної адміністрації: досвід Республіки Польща: монографія. Полтава: ПолтНТУ, 2012. 243 с.
6. Кукуруз О. В. Трансформаційні процеси в наукових підходах польських вчених. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 458-464. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2019_30_55 (дата звернення: 20.05.2020).
7. Zagóra-Jonszta U. Ocena polskiej transformacji. Rozwazania wokół ksiazek. *Studia Ekonomiczne / Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach*. 2013.nr 130. S. 101-111.
8. Zagóra-Jonszta U. Polscy ekonomisci o przebiegu I skutkach transformacji *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*. 2017. Nr 316. S. 208- 219.
9. Bukraba-Rylska I. Sociolog czasu transformacji – portret z negatywu. Zmiana czy stagnacja. Społeczeństwo polskie po czterech latach transformacji. Warszawa. Wydawnictwo naukowe Scholar. 2004. S. 153-174.
10. Kolasa-Nowak A. Transformacja systemowa w interpretacjach polskich socjologów. Tworzenie wiedzy w warunkach zmiany społecznej. *Principia lvi* (2012). S. 65-82. URL: <https://cutt.ly/MaarPcE>(дата звернення: 20.05.2020)
11. Kołodko G.W., Od szoku do terapii. Ekonomia i polityka transformacji, Wydawnictwo Poltext, Warszawa. 1999. 397 s.
12. Giza-Poleszczuk A., Brzydkie kaczętko Europy, czyli Polska po czterech latach transformacji, Zmiana czy stagnacja? *Społeczeństwo polskie po czterech latach transformacji*, Warszawa 2004. S. 248-268.
13. Zmiana czy stagnacja. Społeczeństwo polskie po czterech latach transformacji. / Red. Mirosława Maroży. Warszawa. Wydawnictwo naukowe Scholar. 2004. S. 153-174
14. Dwadzieścia lat transformacji gospodarczej w Polsce. Aspekty systemowe i makroekonomiczne. / Pod redakcją naukową Władysława Balickiego i Andrzeja Małeckiego/ *Nr 24 rok 2009/ ZESZYTY NAUKOWE Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu*. Poznań, 2009. 234 s.
15. Czy warto było zmieniać ustroj? Społeczna ocena przemian po 1989 roku. *Centrum Badania Opinii Społecznej*. Warszawa, czerwiec 2013. 18 s.
16. Fiszer J. Efekty transformacji ustrojowej i integracji państw Europy Środkowo-Wschodniej z Unią Europejską. URL: <https://cutt.ly/caarCnD> (дата звернення: 20.05.2020)
17. Dudek A. Historia i polityka w Polsce po 1989 roku. Historycy i politycy: polityka pamięci w III RP, *Wydawnictwo DiG oraz Muzeum Historii Polski, Warszawa* 2011, s. 33-57.
18. Kowalski T. Polska transformacja gospodarcza na tle krajów Europy Środkowej. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny. rok lxxi - zeszyt 2*. 2009. S. 253-278
19. Mysliwiec, M. Polska rewolucyjna, czy polska ewolucyjna? Polska transformacja systemowa w dyskursie socjologicznym. *Соціальна робота. Соціологія : IV Міжнародн. науко-практ. конф. «Університетська наука – 2008» (Маріуполь, 12-16 мая 2008 г.) : сб. статей. / ПГТУ. Маріуполь, 2008. С. 163–169.*
20. Бжезинський З. Стадії посткомуністичних перетворень. Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств. К.: Політична думка. 1995. URL: <http://litopys.org.ua/polpost/pp.htm> (дата звернення: 20.05.2020).
21. Wodziniski R. Zbigniew Brzezinski wobec spraw polski w latach 1977-1999. *Wydawnictwo Adam Marszałek*. Warszawa. 1999. 108 s.

22. Черняк Д. С. Концепція соціальних змін Петра Штомпки: теоретико-методологічний потенціал : дис... канд. соціол. наук: 22.00.01 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. К., 2006. 181 с.
23. Ротар Н. Особливості політичної культури як чинник розвитку політичної системи Польщі. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2011. Вип. 1 с. 194-203.
24. Piątek D. Konwergencja instytucjonalna w krajach transformujących się. *Studia I prace wydziału nauk ekonomicznych i zarządzania*. 2014. NR 35, T. 2. S. 475- 489.
25. Bujwid-Kurek E., Mikucka-Wójtowicz D. Transformacja ustroju politycznego wybranych państw Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej: *Podręcznik akademicki*. Kraków. 2015. 290 s.
26. Kolasa-Nowak A. Transformacja systemowa w interpretacjach polskich socjologów. Tworzenie wiedzy w warunkach zmiany społecznej. *PRINCIPIA LVI (2012)*. S. 65-82. URL: <https://cutt.ly/YaaeGYJ> (дата звернення: 20.05.2020).
27. Kołodko G.W., Sukres na dwie trzecie. Polska transformacja ustrojowa i lerceje na przyszłość. *Ekonomista*. 2007. nr. 6. S. 799-837.
28. Лахижа М.І. Модернізація публічної адміністрації Республіки Польща: аналіз джерел та літератури. *Публічне управління: теорія та практика. Збірник наукових праць. Вип. 1*. 2010, №1. с.23-28.
29. 25 lat transformacji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. / Pod redakcją Marka Barańskiego i Jerzego Wiśniewskiego. *Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Katowice*. 2014. 196 s.
30. Rolski M. Krytyka planu Balcerowicza w ujęciu Gregorza Kolodki oraz Tadeusza Kowalika. URL: <https://cutt.ly/SaaeW8W> (дата звернення: 20.05.2020).
31. Бальцерович Л. Соціалізм, капіталізм, перетворення. Харків. Каравела. 2000. 416 с.
32. Kołodko G.W., Od szoku do terapii. *Ekonomia i polityka transformacji*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 1999. 397 s.
33. Колодко Г. Реформи — інструмент, а не самоцель. *Бизнес*, 29.09.2014 г., № 39 URL: <https://www.openforest.org.ua/22391/> (дата звернення: 20.05.2020).
34. Kieżun W. C. Patologia transformacji. *Wydanie uzupełnione*. 2012. Warszawa. 450 s
35. Wos R. Kieżun: Polska Afryką Europy. Transformacja była klasyczną neokolonizacją. *Dziennik Gazeta Prawna*. 8 listopada 2013. URL: <https://forsal.pl/artykuly/744722,kiezun-polska-afryka-europy-transformacja-byla-klasyczna-neokolonizacja.html> (дата звернення: 20.05.2020).
36. Wos R. Nasza hekatomba roku 1990, czyli jak powstało bezrobotcie. *Gazeta Prawna*. 6.03.2015.
37. Wygaszanie Polski. 1989-2015. *Warszawa. Wydawnictwo: BIAŁY KRUK*, 2015. 232 s.
38. Kasprówicz T. Hekatombą był komunizm, nie transformacja. *Respublica*. 17.03.2015. URL: <https://publica.pl/teksty/hekatomba-był-komunizm-nie-transformacja-50413.html> (дата звернення 20.05.2020).
39. Zieliński M. Wokół „Patologii transformacji” Witolda Kieżuna – uwagi krytyczne. *Ekonomia.Wrocław Economic Review*. 23/2 (2017). S. 9-34. URL: <https://cutt.ly/aaaruEM> (дата звернення: 20.05.2020).
40. Zieliński M. Antyprywatyzacyjna mitologia. 6.04.2018. *Fundacja Forum Obywatelskiego Rozwoju – FOR*. URL: analiza-for-32018-antyprywatyzacyjna-mifologia.pdf

References:

1. Antoszewskij A., Kolodij A., Kowalczyk K. (Eds.). (2010). Transformacja w Polsce i na Ukrainie. Wybrane aspekty. [Transformation in Poland and Ukraine. Selected aspects]. Wrocław [in Polish; in Ukrainian].

2. Draus M., Trefler P. (Eds.). (2014) Polska i Ukraina w dobie transformacji. [Poland and Ukraine in the era of transformation]. *Przemysł* [in Polish; in Ukrainian].
3. Perepelycja G. (2013). Transformatsiini protsesy u krainakh Vyshehradskoi hrupy ta Ukraini: porivnialnyi analiz. [Transformation processes in the Visegrad Group countries and Ukraine: a comparative analysis] K. : Vydavnychiy dim «Stylos» [in Ukrainian].
4. Lakhyzha M.I.(2009). Modernizatsiia publichnoi administratsii: teoretychni ta praktychni aspekty. [Modernization of public administration: theoretical and practical aspects]. *Poltava: RVV PUSKU* [in Ukrainian].
5. Lakhyzha M.I. (2012). Modernizatsiia publichnoi administratsii: dosvid Respubliky Polshcha. [Modernization of public administration: the experience of the Republic of Poland]. *Poltava: PoltNTU* [in Ukrainian].
6. Kukuruz O. V. (2019) Transformatsiini protsesy v naukovykh pidkhodakh polskykh vchenykh. [Transformational processes in the scientific approaches of Polish scientists]. *Pravova derzhava. Vyp. 30. 458-464* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2019_30_55[in Ukrainian].
7. Zagóra-Jonszta U. (2013). Ocena polskiej transformacji. Rozwazania wokół ksiazek M.G. Wozniaka oraz W. Jarmolowicza I K. Szapzec. [Assessment of Polish transformation. Thoughts around M.G. books Wozniak and W. Jarmolowicz and K. Szapzec]. *Studia Ekonomiczne / Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach* 101-111 [in Polish]
8. Zagóra-Jonszta U. (2017). Polscy ekonomisci o przebiegu i skutkach transformacji. *Studia Ekonomiczne. [Polish economists on the course and effects of transformation]. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. Nr 316. 208-219.* [in Polish]
9. Bukraba – Rylska I. (2004). Sociolog czasu transformacji – portret z negatywu. Zmiana czy stagnacja. [Sociologist of transformation time - portrait from negative. Change or stagnation]. *Spoleczenstwo polskie po czternastu latach transformacji. Red. Mirosława Marody. Warszawa. Wydawnictwo naukowe Scholar. 153-174* [in Polish]
10. Kolasa-Nowak A. (2012). Transformacja systemowa w interpretacjach polskich socjologów. Tworzenie wiedzy w warunkach zmiany społecznej [System transformation in the interpretations of Polish sociologists. Creating knowledge in the conditions of social change].. *PRINCIPIA* *LVI* URL: <https://search.proquest.com/openview/a8039b25075f64670426bd9327285341/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1356356>[in Polish]
11. Kołodko G.W., (1999). Od szoku do terapii. Ekonomia i polityka transformacji, [From shock to therapy. Economics and transformation policy]. *Wydawnictwo Poltext, Warszawa* [in Polish]
12. Giza-Poleszczuk A., (2004). Brzydkie kaczątko Europy, czyli Polska po czternastu latach transformacji, Zmiana czy stagnacja? [The ugly duckling of Europe, i.e. Poland after fourteen years of transformation]. *Spoleczeństwo polskie po czternastu latach transformacji, red. M. Marody, Warszawa* [in Polish]
13. Marody M. (2004). (Eds.). Zmiana czy stagnacja. Spoleczenstwo polskie po czternastu latach transformacji. [Change or stagnation. Polish society after fourteen years of transformation]. *Red. Mirosława Warszawa. Wydawnictwo naukowe Scholar*[in Polish]
14. Balickiej W. Małeckiej A. (2009). (Eds.). Dwadzieścia lat transformacji gospodarczej w Polsce. Aspekty systemowe i makroekonomiczne. [Twenty years of economic transformation in Poland. System and macroeconomic aspects].*Nr 24/ ZESZYTY NAUKOWE Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu/ Poznan* [in Polish]
15. Czy warto było zmieniać ustroj? Spolesna ocean przemian po 1989 roku. [Would it be worth changing the system? A painful ocean of change after 1989]. (2013). *Centrum Badania Opinii Społecznej. Warszawa* [in Polish]
16. Fiszer J. (2016) Efekty transformacji ustrojowej i integracji państw Europy Środkowo-Wschodniej z Unią Europejską. [The effects of political transformation and integration of the countries of Central and Eastern Europe with the European Union]. URL:

https://www.lazarski.pl/fileadmin/user_upload/dokumenty/czasopisma/mysl-ekonomiczna-polityczna/2016/MEiP_2_2016_5_Fiszer.pdf[in Polish]

17. Dudek A. (2011). Historia i polityka w Polsce po 1989 roku. [History and politics in Poland after 1989]. *Historycy i politycy: polityka pamięci w III RP*, red. Paweł Skibiński, Tomasz Wiścicki, Michał Wysocki, Wydawnictwo DiG oraz Muzeum Historii Polski, Warszawa[in Polish]

18. Kowalski T. (2009). Polska transformacja gospodarcza na tle krajów Europy Środkowej [Polish economic transformation against the background of Central European countries.] *RUCH PRAWNICZY, EKONOMICZNY I SOCJOLOGICZNY. ROK LXXI* [in Polish]

19. Mysliwiec, M. (2008). Polska rewolucyjna, czy polska ewolucyjna? Polska transformacja systemowa w dyskursie socjologicznym. [Revolutionary Poland or evolutionary Poland? Polish system transformation in sociological discourse]. *Sotsyalnaia rabota. Sotsyolohyia : IV Mezhdunar. nauchno-prakt. konf. «Unyversytetskaia nauka – 2008» (Maryupol, 12-16 maia 2008 h.) : sb. statei / PHTU. – Maryupol*, [in Polish]

20. Bzhezynskyi Z.(1995). Stadii postkomunistychnykh peretvoren. Politolohiia postkomunizmu. Politychnyi analiz postkomunistychnykh suspilstv. [Stages of post-communist transformations. Political science of postcommunism. Political analysis of post-communist societies]. *K.: Politychna dumka*. [in Ukrainian].

21. Wodzinski R. (1999). Zbigniew Brzezinski wobec spraw polski w latach 1977-1999 [Zbigniew Brzezinski towards Polish affairs in 1977-1999]. *Wydawnictwo Adam Marszałek. Warszawa*. [in Polish]

22. Cherniak D. S. (2006) Kontsepsiia sotsialnykh zmin Petra Shtompky: teoretyko-metodolohichniyi potentsial [Petro Shtompka's concept of social change: theoretical and methodological potential]. *dys... kand. sotsiol. nauk: 22.00.01 / Kyivskyi natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka. K.* [in Ukrainian].

23. Rotar N. (2011). Osoblyvosti politychnoi kultury yak chynnyk rozvytku politychnoi systemy Polshchi. [Features of political culture as a factor in the development of the Polish political system]. *Studia politologica Ucraino-Polona. Vyp. 1*[in Ukrainian].

24. Piątek D. (2014). Konwergencja instytucjonalna w krajach transformujących się. [Institutional convergence in the transforming regions]. *Studia I prace wydziału nauk ekonomicznych i zarządzania.NR 35, 475-489* [in Polish]

25. Bujwid-Kurek E., Mikucka-Wójtowicz D. (2015). Transformacja ustroju politycznego wybranych państw Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej [Transformation of the political system of selected countries of Central and Southeastern Europe].. *Podręcznik akademicki. Kraków* [in Polish]

26. Kolasa-Nowak A. (2012). Transformacja systemowa w interpretacjach polskich socjologów. Tworzenie wiedzy w warunkach zmiany społecznej. [System transformation in interpretations of Polish sociologists. Creating knowledge in the conditions of social change]. *PRINCIPIA* *LVI* *URL: https://search.proquest.com/openview/a8039b25075f64670426bd9327285341/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1356356*[in Polish]

27. Kołodko G.W. (2007) Sukres na dwie trzecie. Polska transformacja ustrojowa i lercje na przyszłosc [Transformacja systemowa w interpretacjach polskich socjologów. Tworzenie wiedzy w warunkach zmiany społecznej] . *Ekonomista*7 799-837[in Polish]

28. Lakhyzha M.I. (2010) Modernizatsiia publichnoi administratsii Respubliki Polshcha: analiz dzherel ta literatury. [Modernization of the public administration of the Republic of Poland: analysis of sources and literature]. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka. Zbirnyk naukovykh prats.Vyp.1. , №1. 23-28.*

29. Barańskij M.,Wiśniewskiej J. 25 lat transformacji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej (2014). [25 years of transformation in the countries of Central and Eastern Europe]. . *Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Katowice*. [in Polish]

30. Rolski M. Krytyka planu Balcerowicza w ujęciu Grzegorza Kolodki oraz Tadeusza Kowalika [Criticism of Balcerowicz's plan in the view of Grzegorz Kolodka and Tadeusz Kowalik]. URL: https://www.ue.katowice.pl/fileadmin/_migrated/content_uploads/8_M.Rolski_Krytyka_Planu_Balcerowicza....pdf[in Polish]
31. Baltserovych L. (2000). Sotsializm, kapitalizm, peretvorennia. [Socialism, capitalism, transformation]. *Kharkiv. Karavela*. [in Ukrainian].
32. Kołodko G.W., (1999). Od szoku do terapii. Ekonomia i polityka transformacji, [From shock to therapy]. *Od szoku do terapii. Ekonomia i polityka transformacji, Wydawnictwo Poltext, Warszawa* [in Polish].
33. G. Kolodko. (2014). «Reform — instrument, a ne samotsel» [Reforms are an instrument, not an end in themselves]. *Biznes № 39, 29.09.2014 r.* URL: <https://www.openforest.org.ua/22391/>
34. Kieżun W. C. (2012). Patologia transformacji. [Pathology of transformation]. *Wydanie uzupełnione Warszawa* [in Polish]
35. Wos R. (2013). Kieżun: Polska Afryką Europy. Transformacja była klasyczną neokolonizacją. [Kieżun: Poland - the Africa of Europe. Transformation was a classic neocolonization]. *Dziennik Gazeta Prawna*. URL: <https://forsal.pl/artykuly/744722,kiezun-polska-afryka-europy-transformacja-byla-klasyczna-neokolonizacja.html>[in Polish]
36. Wos R. (2015). Nasza hekatomba roku 1990, czyli jak powstało bezrobocie. [Our hecatomba of 1990, or how unemployment arose] *Gazeta Prawna* [in Polish]
37. Wygaszanie Polski. 1989-2015 [Blanking of Poland. 1989-2015] (2015).. *Warszawa. Wydawnictwo: BIAŁY KRUK 2015. 232 s.* [in Polish]
38. Kasprowicz T. (2015). Hekatombą był komunizm, nie transformacja. [Hecatomb was communism, not transformation]. *Respublica*. URL: <https://publica.pl/teksty/hekatomba-byl-komunizm-nie-transformacja-50413.html> [in Polish]
39. Zieliński M. (2017) Wokół „Patologii transformacji” Witolda Kieżuna – uwagi krytyczne [Around "Pathology of transformation" by Witold Kieżun - critical remarks]. *Ekonomia — Wrocław Economic Review. 23/2. 9-34* URL: <https://mises.pl/blog/2017/07/05/zielinski-wokol-patologii-transformacji-witolda-kiezuna-uwagi-krytyczne>[in Polish]
40. Zieliński M. (2018) Antyprywatyzyzacyjna mitologia. [Anti-privatization mythology]. *Fundacja Forum Obywatelskiego Rozwoju – FOR*. URL: [analiza-for-32018-antyprywatyzyzacyjna-mifologia](#). Pdf [in Polish]